

RAZGOVOR

ZABLUDA O BOGU

Profesore Petriću, u brošuri *Pred zidom sećanja*, izdatoj povodom nagrade za životno delo koja Vam je dodeljena 2006. godine na beogradskom Međunarodnom festivalu dokumentarnog i kratkometražnog filma, objavljen je intervju koji je 2003. godine sa Vama obavio Vaš nekadašnji student, Nikola Lorencin, u biblioteci Jugoslovenske kinoteke gde ste, pre više od pola veka, započeli karijeru kao filmski kritičar i teoretičar. U tom intervjuu, naslovljenom: „Kako sam se zaljubio u film“, govorite o svojoj dugoj profesorskoj i zapaženoj stvaralačkoj karijeri. Posle jednogodišnjeg školovanja u Visokoj filmskoj školi, čiji je direktor bio Vjekoslav Afrić, 1955. godine ste diplomirali na tadašnjoj beogradskoj Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju – današnji Fakultet dramskih umetnosti – istovremeno i na na katedri za engleski jezik i književnost na Beogradskom univerzitetu. Bili ste i prvi urednik filmskog programa Televizije Beograd, i učestvovali u stvaranju osmodnevnog eksperimentalnog programa, emitovanom iz novoizgrađenog studija na Beogradskom sajmu (od 28. novembra do 2. septembra 1958). Posle dobijanja doktorata iz oblasti filmskih studija (Film Studies) na

Njujorškom univerzitetu, 1973. godine, izabrani ste za profesora istorije i teorije filma na Harvardovom univerzitetu u Sjedinjenim Državama, gde ste osnovali Harvardovu kinoteku (Harvard Film Archive). Napisali ste desetinu knjiga i studija o filmu i teatru i DV mediju, bavili ste se pozorišnom, filmskom i televizijskom režijom. Upravo ste završili dramu *Emili, Emili...*, a trenutno režirate kratki film *(Ne)milosrdni anđeo*, kojim želite da obeležite desetogodišnjicu NATO bombardovanja Beograda. Nadam se da nisam nešto propustila?¹

Korisno bi bilo da na početku ovog intervjua obavestimo slušaocce o našem dogovoru da tokom razgovora ni jednog trenutka ne upotrebimo reči – umetnost, književnost, pozorište i film.

To je Vaš – moram da kažem – prilično apsurdan ultimatum, pa Vas molim da objasnite zbog čega osećate otpor prema onome čemu ste posvetili čitavu svoju karijeru, i postigli zavidne rezultate. Dobitnik ste Sterijine nagrade, 1958. godine, za režiju predstave „Teatar Joakima Vujića“, i nagrade za životno delo na Međunarodnom festivalu dokumentarnog i kratkometražnog filma, u Beogradu, 2006. godine. Još uvek pišete o pozorištu, filmu i vizuelnim umetnostima, bavite se književnošću, a već dvanaest godina radite na realizaciji svog „intimnog DV eseja“, koji nosi simboličan naslov *Zid uspomena*, 2007. godine, Vaš desetominutni digitalni esej, *Simfonija ruku* – posvećen filmskom teoretičaru Slavku Vorkapiću – nagradila je Srpska sekcija Evropskog udruženja filmskih kritičara. Pored svega toga, ne želite da razgovaramo o umetnosti! Zar to nije apsurdno?

Postoji za to određen razlog. U poslednje vreme, usredsređen sam na probleme vezane za filozofiju, sociologiju, psihoanalizu, etiku i, naročito religiju, zbog čega sam odlučio da ovom prilikom zaobiđemo probleme vezane za umetnosti, o čemu sam toliko pisao, i često govorio preko radija.

¹ Biografija, filmografija i bibliografija Vlade Petrića nalazi se na web adresi: <https://kinopravda-institute.org>

Ipak, neće biti lako zaobići pitanja vezana za ono čime ste se aktivno i toliko dugo vremena bavili, i to u trenutku kada, kao što je izjavio filmski kritičar Milan Vlačić, doživljavate svoj „pozní stvaralački uspon“. Posle gledanja samo jednog odlomka Vašeg DV eseja *Zid uspomena*, on je napisao da je to „nešto najbolje što je u poslednje vreme video u dokumentarnom žanru“. Hoću da istaknem i to da mi do sada još niko nije postavio sličan ultimatum. To prosto nije uobičajeno.

Potrudite se da moj ultimatum – kako ga kvalifikujete – iskoristite kao mogućnost za otkrivanje onih vidova moje ličnosti i moga duha, koji nisu direktno vezani za profesiju kojom se bavim. Po red toga, svako odstupanje od ustaljene prakse – ako nije plod afektacije – doprinosi širem i dubljem sagledavanju stvari, usmerava pažnju na suštinu problema, i osvežava duh. Uostalom, zašto da ne probamo? Ukoliko vidimo da ne ide, možemo da odustanemo od daljeg razgovora. Ja sam imao utisak da ste moj zahtev dragovoljno prihvatili.

Naglasili ste reč dragovoljno, iako nisam sigurna da li je posredi ironija, ili Vaš osobni stav prema jeziku i ćirilínom pismu koje, kao što ste objasnili, već odavno ne upotrebljavate, a zbog čega dolazite u sukob sa prijateljima, čak i sa porodicom? Stvarno smo brzo našli temu koja se ne suprotstavlja Vašem ultimatumu. Dakle, zašto ste upotrebili reč dragovoljno, i posebno je naglasili?

Kao i reč osobno, koju ste upravo Vi upotrebili. Obe se smatraju tuđicama: bez obizira na to, nalazim da reč dragovoljno lepo zvuči, i potpuno je razumljiva koliko Hrvatima, toliko i Srbima. Smatram da takve jezičke „dublove“ treba obostrano usvojiti i koristiti, jer se na taj način obogaćuju

rečnici i jednog i drugog govornog područja. Tako postupam naročito kada u jednoj rečenici treba da upotrebim istu reč dva puta. Na primer „zrcalo“, reč koju često koristim umesto ogledala – čujte kako lepo zvuči fraza „zrcali se u vodi“. Zbog toga se ne osećam manje Srbinom, kao ni zbog toga što pišem latinicom. Genijalni Vuk Karadžić je uveo oba pisma u srpski jezik, ali i pored njenog izuzetnog grafičkog izgleda, ćirilici su odbrojani dani. Tvrdim to na osnovu istorijskih činjenica, i predviđanja naših stručnjaka u toj oblasti. Slično se dogodilo sa nemačkom goticom, koju su svojevremeno sa istim žarom branili mnogi nemački intelektualci, ali nisu uspeali da je očuvaju, pa se ovo grafički velepno pismo danas koristi jedino u dekorativne svrhe, na reklamama i u naslovima novina!

Ma koliko izgledalo paradoksalno, savremeni jezik će vremenom da zameni staroslovenski i u pravoslavnom bogoslužjenju, kao što praktikuje rimokatolička crkva, a odnedavno u Sjedinjenim Državama to čine i mnoge pravoslavne crkve u dijaspori, gde se pravoslavnim vernicima dopušta da za vreme službe povremeno sednu na stolice, ili u klupe, ugrađene u crkvama koje pravoslavci otkupljuju od katolika. Još kao dečak, zavideo sam mojim „šokačkim“ drugovima i drugaricama što mogu udobno da sede u klupama, i krišom razgledaju stripove, pretvarajući se da čitaju katehizis, dok smo mi – pravoslavci – morali punih devedeset minuta, da stojimo uspravno i bez pomeranja, jer je prota, istovremeno i predavač veronauke,

Recidivi socrealističkog odnosa prema stvaralaštvu postoje i danas, čak se promovišu u pojedinim literarnim ostvarenjima i književnim časopisima.

I još će dugo postojati u sredini koja je najpre bila opterećena ždanovizmom, a zatim pseudosocijalističkim tumačenjem kulture i umetnosti, kakav se fomirao za vreme titoističkog režima. Već kao gimnazijalac osećao sam prigušen otpor prema svakom obliku dogmatizma. Dobro se sećam kako sam se pretvarao bolesnim kadgod je trebalo da učestvujem u horskom recitovanju propagandnih stihova na školskim priredbama. Istovremeno, moja rođena sestra je sa najvećim oduševljenjem pevala o pobedi komunizma na proslavama, dok sam se ja oduvek klonio uličnih zborova. Teško je objasniti zbog čega smo imali tako oprečne sklonosti, iako smo živeli u istim porodičnim uslovima.

Naš otac, koji je pevao u crkvenom horu, dogovorio se sa sveštenikom da me primi za svog služitelja u oltaru, gde je već radio moj školski drug Milan Bilbija. Na bogojavljenje, nas dvojica smo nosili bakarni kotlić sa osvećenom vodom, u koji su vernici ubacivali novčiće za iskupljenja greha. Na moje užasavanje, primetio sam da Milan zavlaci ruku u posudu i trpa novčiće u svoje džepove. Očekivao sam svakog trenutka da se sruši mrtav, ali se to nije dogodilo, čak ni kada je u crkvi nastavio da puni džepove. U očajanju, kleknuo sam pred ikonu Svetog Đorđa, patrona naše porodice, i očitao nekoliko očenaša za spas Milanove duše. Kada sam se okrenuo, njega više nije bilo u

crkvi. Sutradan, za vreme odmora u školskom dvorištu, on se sladio belom čokoladom – u to vreme izuzetnim specijalitetom – dok sam ja morao da se zadovoljim komadom hleba premazanom buterom.

Vremenom, moj odnos prema religiji je evoluirao: od detinjeg zanosa, potkrepljenog biblijskim pričama, do postepenog gubljenja vere u boga, što me istovremeno nije sprečavalo da i dalje uživam u slušanju dobrog crkvenog hora, kao i u pojanju nadarenog sveštenika. Moj odnos prema molitvi kao sredstvu za iskupljenje greha, takođe se menjao: kao dečak molio sam se po nekoliko puta dnevno, najpredanije i najduže pred spavanje. Voleo sam da slušam Očenaš kada ga je govorio moj katolički drug Željko, jer isti tekst na staroslovenskom jeziku nisam uspevaio u potpunosti da razumem. Što je naročito zanimljivo, uhvatim sebe kako, pre no što me savlada san, u sebi ponavljam molitvu „Oče naš iže jesi na nebesi...“, istovremeno osećajući neko olakšanje u duši...

Znači da Vam molitva pomaže, bar da lako zaspate!

Pitanjem dejstva religiozne molitve bavi se i savremena psihologija. Nedavno su, u stručnom časopisu za bolesti srca (*American Heart Journal*, od 4. aprila 2007. godine), objavljeni rezultati osmogodišnjeg istraživanja terapijskog dejstva religiozne molitve. Ispitivanje je obavila grupa od četrdeset poznatih medicinskih stručnjaka koristeći više od 2000 bolesnika, koji su čekali na operaciju srca u šest vodećih američkih klinika. Na projekt

je utrošeno više od dva i po miliona dolara, a novac je obezbedio Baptistički zdravstveni centar u Memfisu. Dobijeni rezultati su ponajviše razočarali pobornike koncepta „inteligentni dizajn“, koji vode upornu kampanju protiv Darwinove teorije o evoluciji vrsta posredstvom prirodnog odabiranja. Prema rezultatima navedenog istraživanja, najbolje su prošli pacijenti koji nisu bili religiozni, i za koje se niko nije molio, nasuprot pacijentima koji su se predano molili bogu i raznim svetiteljima, i u tome bili pripomognuti moljenjem drugih osoba, uključujući sveštenike. Ovo istraživanje značajno je i zbog toga što crkva uporno navodi „dokaze“ o isceljućem dejstvu religiozne molitve. Na američkim televizijskim kanalima verskih organizacija paradiraju vernici koji „svedoče“ kako su se – blagodareći molitvi – izlečili od terminalnih oboljenja. U bogomoljama se prodaju luksuzno opremljeni molitvenici, ikone, krstovi i druge svete relikvije za koje se tvrdi da imaju čudotvorno dejstvo. U čuvenom bostonskom sedištu crkve Hrišćanske nauke (*Christian Science*) redovno nastupaju vernici koji objašnjavaju kako su se izlečili upornim moljenjem.

Psihološkim dejstvom, molitva je u stanju da smiri bolesnika-vernika, kao što čine utešiteljske reči, muzika, slušanje poezije i čitanje (određene) proze. U švajcarskim klinikama, muzika se koristi u predoperacionom periodu, kao i tokom oporavljanja bolesnika. Međutim, psihosomatsko dejstvo molitve ne može da isceli rane, odstrani kan-

cerozne ćelije, ili povrati izgubljeni vid – a pravi uzrok takvim, retkim, slučajevima je sasvim drukčije prirode. U prilog navedenom istraživanju ide i to što je trajalo sedam godina, od 1998, kada je počelo prikupljanje podataka, sve do 2005. godine, kada je završena njihova klasifikacija i stručna analiza. Pacijenti – pripadnici različitih veroispovesti, čija starost nije prelazila 64 godine – bili su podjeljeni u tri gupe – 650 u svakoj. Prvu su sačinjavali srčani bolesnici koji nisu bili religiozni; u drugoj oni koji su se samo ponekad molili bogu; a u trećoj duboko religiozni bolesnici, koji su se redovno molili po nekoliko puta na dan, i u čemu su ih pomagali njihovi rođaci, i sveštena lica, intenzivnim moljenjem, naročito tokom dve sedmice pred operaciju. Molitve su obavljane prema religioznim propisima veroispovesti dotičnog pacijenta, uz – ovo je posebno zanimljivo – verbalni datak, koji je glasio: „Ova molitva je za uspešnu operaciju i što brže ozdravljenje [tog i tog] vernika, bez većih komplikacija“. Šta kažete? Rezultati ovog religioznog projekta su bili sledeći: posle obavljenih operacija, među pacijentima koji se uopšte nisu molili, bilo je 158 postoperativnih komplikacija, to jest 12%; u drugoj grupi pacijenata – koji su se povremeno molili, bilo je 187 komplikacija, to jest 13%; dok je među pacijentima treće grupe – koji su se redovno molili, i za koje su se molili i drugi – bilo 197 komplikacija, to jest 18%. I smrtni slučajevi su bili „raspoređeni“ na sličan način: 13 i 12 kod pacijenata koji se nisu, ili su se sa-

mo ponekad molili, i 16 kod pacijenata koji su se redovno molili, i za koje su se molili njihovi rođaci i sveštenici.

Sa psihosomatskog gledišta, psihijatri smatraju da su, verovatno, pacijenti koji su znali da se i drugi za njih mole, posumnjali da je njihovo zdravstveno stanje kritično, pogotovo što je utvrđeno da se kod tih bolesnika podigao nivo adrenalina u organizmu, uz povišen krvni pritisak, sa čime se nisu složili pobornici koncepta „inteligentni dizajn“, tvrdeći da negativni rezultati istraživanja ukazuju na nezadovoljstvo Svevišnjeg zbog pogrešnog načina na koji se pristupilo proveravanju učinka religiozne molitve, pa su odlučili da preduzmu novo ispitivanje, držeći se striktno religioznih kanona. Razumljivo je da, ma koliko naučno obavljeno, rezultatima takvog ispitivanja uvek će nedostajati naučna podloga. Jer je posredi ljudsko verovanje čije dejstvo na ljudsku psihu pr vazilazi logiku i racionalnost. Bez obzira na rezultate pitanje blagodejstva religiozne molitve ostaće bez čvrstog odgovora, budući da religioznost zavisi od psihičke konstelacije i mentalnog kapaciteta individue, zbog čega je svaki, ma koliko dokumentovan podatak u ovoj oblasti, moguće proglasiti isto toliko izuzetnim koliko slučajnim.

Gotovo u isto vreme kad su objavljeni rezultati ispitivanja o dejstvu religiozne molitve, u drugom američkom naučnom časopisu, posvećenom prirodnim naukama, objavljeno je fenomenalno otkriće, na koje su pobornici „inteligentnog dizajna“

još agresivnije reagovali. Na kanadskom Arktiku, paleontolozi su pronašli vrlo dobro očuvan fosil do sada nepoznate životinjske vrste, čime je potvrđena evolucionna spona između riba i prvih životinja koje su iz vode prešle na kopno – pre 375 miliona godina! Nazvan *Tiktalik roseae*, fosil ima lobanju nalik na krokodilsku, izdužen vrat, povijena rebra, i začetke udova poput šapa (*tripode*), dok je zadržao pojedine osobenosti tipične za ribe (čeljust, škrge, krljušt, peraja). Dugačak 125 santimetara, fosil svedoči o preobražaju ribljih peraja u udove, čime je potvrđena anatomska veza između vodenih i kopnenih životinja (pojačana hrskavica u perajima početak je formiranja tetrapodnih udova). Naučnici su zaključili da i druge fiziološke osobenosti Tiktalika svedoče o ispravnosti Darvino-ve evolucione teorije, što nije sprečilo pobornike „inteligentnog dizajna“ da nastave sa akcijom da se „ID“ uključi u školsku nastavu. Slično se događa i kod nas: na insistiranje Srpske pravoslavne crkve, u škole je uvedena veronauka – kao fakultativan predmet – zahtevajući od učenika da biraju između predmeta nazvanih „verska nastava“ i „građanskog vaspitanja“. U demokratskim zemljama, veronauka se obavlja u crkvenim institucijama, u skladu sa osnovnim principima naučnog obrazovanja. Zbog toga se nastojanje američkih verskih fundamentalista da „inteligentni dizajn“ uvedu u školsku nastavu redovno završava sudskim zabranama, a pravoslavna crkva je uspjela da to ostvari u Srbiji, čak i bez neophodnih stručnih

nastavnika za tu vaspitnu oblast („versku nastavu“ čak i u Beogradu, uglavnom održavaju popovi).

Rasprava o tome još uvek je u toku: postoje dva gledišta, jedno koje se podudara sa Vašim, i drugo koje tvrdi da u demokratskom društvu i religija ima prava da bude uključena u školski program, čak iako se ne smatra naučnom disciplinom, kao što su uključeni predmeti osnovi crtanja i pevanje.

Razlika je u tome što se ti predmeti ne suprotstavljaju osnovnim principima egzaktnih nauka, dok to čini veronauka na najdirektniji način, zbog čega, kao takva, treba da deluje – sasvim slobodno i nesmetano – izvan državnih i gradskih vaspitnih institucija, u okviru odgovarajuće crkve i njenih institucija.

Zaista je fascinantno sa koliko se „žara“ suprotstavljate religiji. Da li biste mogli da objasnite kada ste počeli da se oslobađate „zablude o bogu“ kako Dokins naziva religiju, i kako se Vaš religiozni skepticizam razvijao?

Upornim razmišljanjem o principima i zahtevima koje crkva postavlja vernicima, obećavajući produžetak života posle smrti, pod uslovom da se pridržavaju propisanih kanona. Ne znam koji je pravi unutarnji razlog mom skepticizmu, ali sam relativno rano počeo da osećam odbojnost prema zagrobnom životu i rajskom naselju. Još kao dete nisam osećao strah od smrti (kao moja mlađa sestra, koja se jednom onesvestila kada je na odru videla našeg mrtvog ujaka). Tokom studija, čitajući filozofsku literaturu, počeo sam da shvatam da smrt predstavlja neminovan i celishodan završetak ljudskog života i, uopšte postojanja organskog sveta

na zemlji i u svemiru, gde se sve neprekidno menja, kreće i nestaje. Da li će ovakvo moje shvatanje i osećanje biti izmenjeno kada me snađu zdravstvene tegobe i opterete predsmrtna magnovenja? Ne znam, ali se nadam da neće. Za sada – a na pragu sam osamdesete – ja tako osećam, i voleo bih da sa takvim mentalnim stanjem dočekam svoj kraj.

Ipak, čini se da ne isključujete u potpunosti mogućnost promene Vašeg odnosa prema religiji, što pretpostavlja da ćete, možda, doći do zaključka da grešite u svom shvatanju boga. Mnogi značajni umetnici, naročito pisci, odrekli su se svog dugogodišnjeg ateizma u predsmrtnom ropcu.

Kada je u pitanju budućnost, ništa ne isključujem, ali sada i ovde u meni stvari tako stoje kao što sam objasnio. Platon je tvrdio da filozofirati znači učiti da se umre. Ja se uveliko pripremam za takvu „tranziciju“, ne isključujući mogućnost da se „vratim“ religiji, čak i da ću kraj dočekati u očajanju, poput Žaka Deride – čuvenog filozofa modernog dekonstruktivizma, koga je, čim je saznao da boluje od neizlečive bolesti, i da mu je preostalo samo nekoliko godina života – umro je 2004, a rođen 1930. godine – obuzelo beskrajno očajanje. Nije isključeno da se i meni tako nešto neće dogoditi, ali o tome ne želim da nagađam, niti imam vremena, jer sam isuviše obuzet kontempliranjem o suštini, bolje reći paradoksu ljudske egzistencije.

Većina ljudi ne samo da se boji smrti, već odbijaju čak i da govore o tome...

... Potvrđujući ograničenost svog mentalnog kapaciteta. Nesposobnost da se suoče sa onim što

ih neminovno – i prirodno – očekuje nagoni ljude da okreću glavu od suštine svog bitisanja. Obično kažu: „Neću da razgovaram, niti da mislim o smrti, kada dođe – dođe!“ A kada smrt dođe, odmah se uspaniče, ukoliko im svest nije blokirana. U takvim trenucima, ne preostaje im ništa drugo nego da se obrate bogu, i prihvate sve što im crkva nudi kao sredstvo za pokajanje i pristup u rajsko naselje. Međutim, to nije jedini način da se spokojno umre: kao i za religiozno izdahnuće, čovek može da se za to pripremi dubokim spoznavanjem spstvenog bića i bitisanja, umesto ponavljanjem molitvi i poslednjom ispovešću svešteniku.

Verovatno Vam je takav odnos prema smrti pomogao da lakše podnesete psihičke traume, i životne kataklizme. Možete li navesti neke koje su vas najviše potresle?

Rat! Zbog njegovog destruktivnog i nehumanog dejstva, bez obzira što je fizičko sukobljavanje, kao i ljudsko samouništavanje deo čovekove prirode, kao što potvrđuju antropološka ispitivanja. Na Novoj Gvineji postoje plemena koja odvajkada i redovno ratuju jedno protiv drugog dva puta godišnje, i to obavljaju prema obostrano prihvaćenim pravilima. Ratni ritual počinje zvucima domorodačkih truba, a prestaje kada jedna od sukobljenih strana – koje razdvaja nevelik potok – prva dostigne određen broj „odstrela“ neprijateljskih boraca, poput poena u sportskom takmičenju! Posle toga se svi mirno razilaze, živeći mirno – svako pleme za sebe – do sledećeg ratnog okršaja. Tako su, verovatno, postupali i naši preci, pre

no što se ratna taktika usavršila, promenivši formu sukobljavanja, ali ne i suštinu bratoubilaštva, u kome cilju je čovek usavršio tehnologiju ratnog uništavanja, ulažući bezmerne novčane sume u naoružanje, širom sveta, a čemu doprinosi i religija, odnosno crkva koja – u ime boga – saučestvuje u ratnim sukobima, blagosiljajući – na obe strane – borce, spremne da ubijaju, ili će i sami biti ubijeni, o čemu svedoče i nedavna krvoprolića na ovim našim prostorima.

Još je paradoksniji fenomen ratničkog herojstva koje se meri po tome koliko je neki vojnik odstrelilo neprijateljskih boraca, na drugoj suprotnoj strani fronta. Kada se to ima u vidu, svaki ratni heroj je i vinovnik i žrtva rata, bez obzira kojoj strani pripada. Koliko je nevinih ljudi, žena i dece izgubilo živote zahvaljujući „herojstvu“ boraca, vojskovođa i generala, kojima su podignuti spomenici širom sveta! Uopšte, ratni „heroji“ su posledica uskogrudne ljubavi prema sopstvenom narodu, i vođenja računa isključivo o sopstvenom interesu, čak i po cenu ubijanja nevinih ljudi. Opterećeni religioznom, nacionalističkom, ideološkom i političkom isključivošću, vojskovođe, državnici i političari, spremni su na krvavo razračunavanje i okrutno kažnjavanje onih koje smatraju protivnicima sopstvene nacije, i na jednoj i na drugoj strani.

Razlozi za objavljivanje rata, iako najčešće isfabrikovani, lako se građanima nameću kao opravdani i neophodni, uz prikrivanje pravih razloga sukobljavanja. Ne samo na bojnopolju, nego i u